

Angyal vagy démon.

Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról,

szerk. Török Zsuzsa

Budapest, reciti, 2016 (Hagyományfrissítés, 4), 161 l.

Gyulai Pál *Írónőink* című cikksorozata 1858-ban, a Pesti Napló áprilisi és májusi számaiban látott napvilágot,¹ és saját korában a női emancipációról szóló diskurzus egyik leghírhedtebb vitaindító munkája volt, amely magyar sajtóviszonylatban az egyik legterebélyesebb szövegkorpuszt eredményezte. A közélet különböző szegmenseiből, különböző mentalitást és habitust képviselő írók tollából született válaszreakció.² Az egyet nem értő, támadó hangokra aztán a kritikustól is újabb válasz született. Bár voltak a női írókról szóló vitának előzményei, mégis, ez a cikk volt az, ami a figyelmet az emancipáció kérdésén belül kifejezetten az írói hivatásra irányította. Részben talán épp a szerző személyének korabeli jelentősége, befolyásossága miatt, részben azért, mert Gyulai erőteljesen hangsúlyozta a női írók gyarapodó jelenléte, az írónői hivatás és az emancipáció közti kapcsolatot. S noha a női művelődésnek, az irodalmi életben való részvételnek valóban szerepe volt az emancipációban, a női írók jelentős része nem értett egyet azzal a nézettel, hogy ez a szerep, vagy hivatás akadályozná őt a hagyományos női szerepek betöltésében (109–113).³ A női szerzők többsége élesen elhatárolódott az emancipációtól és a feminizmustól, és sikerének, érvényesülésének lehetőségét abban látta, ha ezekkel szemben és nem ezek berkein belül határozza meg önmagát.

A cikk kapcsán megmutatkozó vélemények más hivatásokhoz mért sokaságát talán az is indokolja, hogy az a közeg van érintve a vitában, amelyben a vita kialakult. Azaz a női emancipációról szóló vitában a korabeli értelmiség nyilvánul meg: elsősorban a sajtóipar és a szépírók köréből kerülnek ki azok, akik írásba adják a véleményüket, akiknek a saját pályájukon, szakmájukban megjelenő új szereplőkről

¹ GYULAI Pál, *Flóra 50 költeménye, Andersen meséi*, Pesti Napló, 9(1858), 61. sz., ápr. 8., 1–3; 9(1858), 62. sz., ápr. 9., 1–2; 9(1858), 65. sz., ápr. 13., 1–2; 9(1858), 70. sz., ápr. 18., 1–2; 9(1858), 92. sz., máj. 15., 1–2.

² Ezt összefoglalta már Fábri Anna, Csonki Árpád, Gyimesi Emese is. FÁBRI Anna, „Szép, tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905), Bp., Kortárs, 1996, 81–112; CSONKI Árpád, *Művészet, történelem és nőiség kapcsolata egy XIX. századi magyar irodalmi vita tükrében*, Első Század, 12(2012), 2. sz., 355–380; GYIMESI Emese, *Polémia és „epeláz” a nőírók körül*, Századvég, 68(2013), 2. sz., 101–120.

³ GYIMESI, *i. m.*, 109–113.

– a női értelmiségről – közvetlen, személyes tapasztalatuk is lehetett. A sokszínű, szélsőséges vélemények vagy kínos elhallgatások mögött pedig a személyes érintettség számtalan formája áll, és ennek függvényében válik érdekessé annak kérdése, hogy mennyiben látták, élték meg a jelenséget úgy, mintha ez a női egyenjogúság kérdéskörébe tartozna. A különböző más hivatásokkal kísérletező nők megjelenése még viszonylag ritka eset, ezzel szemben az értelmiség körében megjelenő alkotó nők növekvő aránya kezd jellemző jelenséggé válni.

A jelenlegi kötetben a tanulmányok azzal a kifejezett szándékkal íródtak, hogy az értelmezés során ne foglaljanak állást Gyulai véleményével szemben. Az egyetértés és az egyet nem értés kétpólusú skáláján kívül helyezkedve igyekeznek megalkotni egy-egy értelmezést a szövegről és a vitáról, szembehelyezkedve így nemcsak a szövegről szóló 19. századi, hanem a 20. századi diskurzussal is (176).⁴ A sorozat korábbi köteteihez hasonlóan a szöveg újraértelmezési kísérletei, kontextualizáló olvasatai nem maradnak meg az irodalomtudomány klasszikusan értett területén belül, hanem a sajtó-, a kritika- és az esztétörténet módszertanával, valamint a szociológia és a társadalmi nemek története felől közelítenek a szöveghez.

Recenzióban a továbbiakban akképp próbálom elemezni és ismertetni a tanulmányokat, hogy figyelembe veszem azok egymás mellé helyezhetőségét, a teljesség igénye nélkül. Épp ezért – nem pedig mert a kötet szerkezeti felépítése ellen lenne kifogásom –, megbontom a tanulmányok sorrendjét, és Fábri Anna szövege után Török Zsuzsa tanulmányát ismertetem, ezek után Gyimesi Emese, majd Vaderna Gábor, Sárai Szabó Katalin, végül pedig Margócsy István írásait veszem sorra.

Fábri Anna „*Tompa karddal akarunk mi küzdeni...*”: *Az Írónőink előzményei Gyulai kritikusi munkásságában* című tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy Gyulai számára sokkal fontosabb volt a társadalmi felelősségérzet kérdése, mint az esztétikai érték megítélése. Ez azonban, ahogy arra Fábri rámutat, nemcsak a női szerzők munkái kapcsán volt így. Véleménye szerint Gyulait az utókor tévesen ítélte meg következetlen szakemberként. Szerinte kritikusi életpályája egy olyan egységesség felé mutat, amelyet az erkölcsi indíttatás határoz meg. Ebben a gondolkozásban az irodalmi szereplésnek, nyilvánosságnak, divatoknak komoly hatása van a társadalomra, a társadalom alakulására, és adott esetben történelmi jelentőségű tettekre is sarkallhat.

Fábri szerint az életmű egészét tekintve Gyulai a moralitás kérdését nemcsak nemek, hanem nemzetek feletti problémaként is kezelte. Ferenczy Terézről írott bírálatában, amelyben Ferenczy öngyilkosságát Charlotte Stieglitz költőfeleség öngyilkosságával állította párhuzamba, az általa kiváltott kultusz kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a probléma a kultuszt kiváltó okban rejlik. Annak kérdése, hogy Ferenczy szövegei milyen esztétikai értéket képviselnek, háttérbe szorul, és bár ebben az esetben Gyulai ugyan Ferenczy rajongóinak nem tulajdonított súlyt társadalmi változások

⁴ Ahogyan például tette azt tanulmányában Török Zsuzsa is Szabó Magda esszéje kapcsán. SZABÓ Magda, *A kritikus kritikája: Gyulai Pál: Írónőink* = *Uő, Kívül a körön*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 176.

tekintetében, de – ahogy Fábri írja – „az életről és az irodalomról való helyes gondolkodástól való káros eltérésnek tartotta megnyilvánulásait” (15).

Ha már a nemek feletti morális felelősségről van szó, érdekes, hogy kimarad Fábri elemzéséből Czákó Zsigmond szerepének az említése. (Amit majd Vaderna Gábor elemez részletesen.) A szerző öngyilkossága ugyanis bizonyítottan mintául szolgált a költőnőnek.⁵ Hasonlóképpen érdekes, hogy míg Gyulai a férfi szerzők szövegei kapcsán morális szempontokat érvényesít és kér számon, addig a női írókra vonatkozóan – ahogy arra Fábri egy lábjegyzetben rámutat – magát a jelenséget, a nők irodalmi térfoglalását kritizálja, és azt az életről és az irodalomról való helytelen gondolkodásmód következményének tartja. Csak olyan irodalmi műfajokban ismerte el a női szerzők létjogosultságát, amelyek szorosan kötődtek hagyományosan elfogadott szerepköreikhez. A hagyományos életkörök megítélésének kérdése a vita keletkezése idejének tükrében különösen érzékeny témának tűnik, ugyanis az azt megelőző szabadságharc és megtorlás időszaka „olyan szerepvállalásokhoz vezetett, amelyekre addig Magyarországon nemigen volt példa” (10). A nők gyakran szükségből vagy másokért vállalt áldozatból „léptek ki” a családi szféra zárt köréből. A lehetőség és a szükség azonban ellentmondásos megítélés alá esett. A „nemigen” kifejezés itt talán azért nem szerencsés, mert úgy tűnik, mintha ezzel figyelmen kívül hagynánk egy olyan korszakot, nevezetesen a török kort, amely ehhez hasonló, ha nem is általános, de jellemző helyzeteket eredményezett.⁶ Az ekkor új szerepekben helytálló, közéleti szerepet, karriert befutó asszonyok között számtalan olyan is akadt, aki a legmagasabb körökbe kerülve is alkalmasnak tűnt arra, hogy ellássa hagyományos feladatait, és összeegyeztesse azokat a hivatásával. Mi több, e kor iránt a 19. században az irodalommal foglalkozó nők és férfiak érdeklődése is felélénkült, így közvetetten a török időkből származó vagy az erről a korszakról szóló írott források, munkák, alkotások a vita részévé váltak. A női szerzők pedig ebből igyekeztek mintákat, példaképeket és hivatkozási pontokat szerezni.

A kérdés, hogy Gyulai az esztétikai minőséget vagy a társadalmi felelősséget helyezte-e előtérbe, és hogy mennyiben tulajdonított valódi hatást a női szerzők működésének, a női szerzők körül kialakult kultusznak, egészen más megvilágításba kerülhet, ha Török Zsuzsa tanulmányának nézőpontjából vizsgáljuk meg a szöveget. Török Zsuzsa „Ügyhöz nem illő öblös ríkoltozás”: A nőírók körüli pánik a 19. század közepén című tanulmányában a szociológiából kölcsönzött morális pánik fogalma felől közelíti meg az *Írónőink* cikksorozatot, annak öt kritériumát igyekszik azonosítani a szövegben. A szerző mindezzel összefüggésben a korszak történeti, médiatörténeti kontextusának, valamint Gyulai kritikusi magatartásának a vonatkozásait is áttekinti.

⁵ [Ferenczy Teréz haláláról], Divatcsarnok, [1](1853), 21. sz., jún. 12., 417–418.

⁶ VÁRKONYI GÁBOR, *Ünnepek és hétköznapiak: Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*, Bp., General Press, 2008.

A morális pánik fogalma felől az esztétikai minőségnek is morális vetülete lesz, az is társadalmi felelősséget kap. Gyulai minden általa kritizált szerzőben morált, erkölcsöt kért számon, és bár rendszerint voltak esztétikai kifogásai is, azok azonban nem háttérbe szorultak, hanem a részét képezték a morálnak. A moralizáló kritikusi attitűd és az egyes jelenségekkel szembeni kifogások mögött azonban egy mélyebb, általánosabb ellenérzés húzódik meg, amely az adott korszak atmoszférájából, viszonyaiból ered, aminek ez tehát csak az egyik tünete. Ahogy Fábri mondja, Gyulai moralizáló attitűdje nemcsak a női írókkal szemben érvényes. E mögött az egységes megítélés mögött pedig épp a morális pánik állhat. Ennek következtében a cikksorozat és a köré kiépülő vita sem a szorosabb értelemben vett nőíróság kérdéskörén belül, hanem éppen azon túl, jóval általánosabb kérdések kontextusában értelmezhető (67). „A sajtónyilvánosságban zajló viták és az írók körüli pánik”, a Bach-korszak eredményezte „létező konfliktusok szimbolikus feloldásának kísérleteiként is érthetők” (95). A családnak mint a társadalom legkisebb egységének a morális sikere vagy csődje – a korabeli elképzelés szerint – alapvetően a nőktől függött. A nők közéleti szerepvállalásában Gyulai és a vele egy véleményen lévő szerzők tehát a családi intézmény megingásának veszélyét és komoly társadalmi problémák előidézőjét látták. Innen nézve pedig a „Ferenczy-féle jelenségek” és a körük kialakuló narratívák, megteremtett kultuszok együttesen mégiscsak komoly fenyegetéssel bírhatnak ezen álláspont képviselői számára. Fenyegetettséget jelentenek, olyan fenyegetettséget, mint amit az emberiség történetének évezredei során – ha morális pánik fogalma felől közelítünk – a kollektíva által kijelölt és kikiáltott bűnbakok csoportja tudott jelenteni. Azaz függetlenül attól, hogy a bűnbakok milyen tényleges hatással vannak egy adott közösségre, a társadalomra, az ellenünk felszólaló hangok sosem mentesek a túlzó gesztusoktól.

Ezt a túlzást, az eltúlzott félelmet és az alaptalan pánikot később maga Gyulai is elismeri, ahogyan arra Török Zsuzsa is hivatkozik. De alátámasztják ezt a közelmúlt kvantitatív szempontú kutatásai is. Gyimesi Emese „*A kilencvenkilencedik múzsa*”: *Női publikálási gyakorlatok Szendrey Júlia és Majthényi Flóra pályája alapján* című tanulmányában kvantitatív vizsgálatokkal igazolja a női írók gyarapodásával kapcsolatos pánik alaptalanságát Gyulai és Arany részéről. Gyimesi Emese kitér arra az 1851-es *Hölgyfutárban* W.gh álnéven publikált cikkekre is, amely több ponton megfeleltethető Gyulai szövegével, és felhívja rá a figyelmet, hogy a cikk akkor születik meg, amikor női írók valójában még csak elvétve akadnak a szerzők között. A szerző a részletes összevetés ellenére nem következtet arra, hogy a szöveg a Gyulai-cikksorozat előzményének volna tekinthető. Hogy miért csak később kelti fel a figyelmet egy ilyen témájú cikk, arra azon túl, hogy az említett korábbi szövegnek a közlése idején még nemigen volt relevanciája, az is válaszul szolgálhat, hogy a cikket éppen Gyulai fogalmazta meg.

A korszakban az írónővitában sajátos kettős szerepet játszó Arany János alakjára Gyimesi Emese és Vaderna Gábor tanulmánya tér ki. Arany álnéven írt Malvina-

kritikájában⁷ hívja fel a figyelmet arra, hogy a Gyulai-cikk óta eltelt három évben milyen mértékű változás történt: hogy mennyire megsokasodott a hozzá nem értő íróók számára, s milyen elfogadhatatlan módon nyertek teret a nők a nyilvánosság különböző fórumain. Mindkét kritikus a lapszerkesztőket teszi ezért felelőssé. A Gyimesi Emese által vizsgált folyóiratok (*Hölgyfutár*, *Nővilág*) ugyanis azt mutatják, hogy noha 1861-re a női szerzők száma növekszik, arányuk a férfiakéhoz képest csökken. Gyimesi Emese tanulmányában azt is elemzi, hogy a bírált két szerzőnek milyenek voltak a publikálási szokásai, magánéletüket mennyiben tárták fel a nyilvánosság előtt, azaz mennyire tették irodalommal saját életüket, hogyan jelezték, ha jelezték egyáltalán, hogy itt valóban saját élményeikre épülő irodalmi művekről van szó. Érdekes kérdés, hogy annak felvállalása, hogy az irodalmi szöveg nem pusztán fikció, vagy nem a valós élmények erőteljes transzformációja, mennyiben járult hozzá a szöveg morális megítéléséhez: mennyiben váltott ki az olvasókból együttérzést és megbecsülést, és mennyiben vált botrányossá a női írói gyakorlat olyan nők esetében, akiknek írói gyakorlataiban elmosódtak a magán- és a közsféra határai. Mennyiben befolyásolta a közvéleményt az, hogy ezek a „vallomások” egy hagyományos szerepkörben fogalmazódtak-e meg, vagy az az ellen lázadó nő alakjával találkoztak, és hogy a szerzők híres közéleti személyiségek feleségei és leányai voltak-e, vagy sem. Többnyire – ahogy Sári Szabó Katalin tanulmányában is említi – a női szerzők ez előbbi csoportba tartoztak. Általánosságban véve pedig – ahogy ez több szövegben is felmerül, de Vaderna Gábor szövegében kerül a középpontba – a nyilvánosság és társasság kérdése kapcsolható ehhez a gondolkörhöz, hiszen a korabeli gondolkodók az ezekhez köthető színtereket (a báltermek világát és a hosszú távon folytatott női publikálási gyakorlatot is) a női nem prostitúalizálódásának melegágyaiként tekintették.

Vaderna Gábor Arany János személye felől közelíti meg Gyulai Pál *Nőíróink* című szövegét, és Arany álláspontjának ellentmondásos vonásaira irányítja a figyelmet. *A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon* című tanulmányból az is kiviláglik, hogy Arany személyében a kérdés kapcsán elválnak a kritikus, írói álláspont a lapszerkesztőtől. Míg íróként kikel a lapszerkesztők hozzáállásával szemben, elítéli azt a gyakorlatot, amely nem szelektál kellő szigorral, a sikerre hajtván célozza meg a női olvasóközönséget, témát és írókat, addig lapszerkesztőként ő maga sem képes mást tenni, mint hogy a hölgyközönségre koncentrál. A női szerzők a *Koszorú* nyitottsága miatt Arany Jánost is a női írók védelmezőjeként és pártolójaként fogadták, holott levelezéséből egyértelműen kiválik, hogy anyagi kényszer vitte rá erre a gyakorlatra. Amikor álneven írt kritikájában kikel a női szerzők ellen, maga Kánya Emília is azt hiszi, hogy a szöveg írója Gyulai Pál lehet, Aranyra senki nem gyanakszik. Bár Arany nyilvánosan elhatárolódott Gyulai véleményétől, valójában igen közel állt hozzá az a konzervatív mentalitás és nőkép, amelyet Gyulai

⁷ ARANY János, *Malvina költeményei* = Uő, *Prózai művek*, 2., (1861–1882), s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémia, 1968 (AJÖM, 11), 364.

képviselt. Azt, hogy esztétikai értelemben is komoly kifogásai akadtak a női szerzők kapcsán, mutatja a német női költő versének közreadása is, amely nem pusztán fordítás volt, hanem egy erőteljes felstilizálás, még korabeli viszonylatban is, amikor a fordítói szabadság kérdése a későbbiekénél kevésbé szigorú elbírálás alá esett.

A Gyulai-szövegekben és Arany ellentmondásos attitűdjében is előtűnő, a női irodalommal, női írással, a női nemmel kapcsolatos kifogások és előítéletek a tanulmány eszmetörténeti megközelítéséből eredően Vaderna szerint összekapcsolódnak a nő művészi világban, a társiasság szintereiben való prostitualizálódásának, a nőnek, mint a populáris kultúra elsődleges fogyasztójának és a professzionizálódó irodalmi tér fogalmának a kérdéseivel. A korabeli koncepciók szerint a női nem biológiailag is alkalmatlan az igazi magaskultúra közvetítésére, ha mégis próbálkozik vele, jó eséllyel morális válságba kerül, és egyben a magaskultúra ellenségévé is válhat. Ez a gondolat ahhoz a moralizáló attitűdhez kapcsolható, amelyet tulajdonképpen más-más megközelítésben az eddig elemzett szövegek mind említene.

Magának a vitának a színtere sem érdektelen, a Pesti Naplóra történő hivatkozást azonban csak Vaderna Gábor és Török Zsuzsa tanulmányában találhatjuk meg, a többi szerző kizárólag a *Kritikai dolgozatok*⁸ kötete alapján hivatkozik. Azért sem lényegtelen a szöveg eredeti megjelenési helye, mert a publikálási időszak körüli néhány évfolyam áttekintésének fényében egészen másképp láthatjuk a szöveget is. Többek között Török Zsuzsa tanulmányában egyértelművé válik, hogy a szöveg „természetes módon illeszkedik bele abba a polémiasorozatba, amelyet Gyulai 1857–1858-ban” vívott (72). Egy, a Pesti Napló „világára” vonatkozó médiatörténeti vizsgálat még megérne egy külön tanulmányt is, és hosszú távon nemcsak Gyulai publikálási gyakorlatát, levelezését és ezzel párhuzamosan a folyóirat szerkesztőségének működését volna érdemes megfigyelni, hanem fel lehetne tárni más szerzők vagy a szerkesztők gondolkodásmódját is. A folyóiratok működését illetően Gyulai, Arany, valamint a tanulmányokban még rendszerint előkerülő Jókai ikonikus személye továbbá arra is felhívhatja a figyelmet, hogy mennyire keveset tudunk olyan lapok működéséről, amelynek szerkesztőségében nem szerepelt a korszak irodalmi életében más szempontból is jelentős alkotó, akinek levelezése nyomán a szerkesztői működés valamiféleképp rekonstruálható lenne. Érdekes lehetne a korabeli folyóiratokra vonatkozó levelezések együttes vizsgálata akár az adott személyek hagyatéka felől is. Az ilyen jellegű kutatások révén egy-egy korszak emblematisz szövegének értelmezése is új árnyalatot kaphat.

Sárai Szabó Katalin tanulmányát *„Van határa a két nemnek”: Férfi- és női eszmény Gyulai Pál és körének szövegeiben* címmel írta meg, gyakorlatilag azonban a 19. századi férfieszményre, az értelmiségi pályára, Gyulai kapcsolati hálójára és az ezen a pályán és a hálón keresztül meghatározott identitására koncentrál. Elvértve tér ki a női eszménykép kérdéseire, ez részben abban jelenik meg, hogy míg a női eszménykép

⁸ GYULAI Pál, *Írónőink* = *Uő, Kritikai dolgozatok (1854–1861)*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307.

a korabeli diskurzusban gyakorlatilag túlírt, addig a férfi szinte láthatatlan, részben pedig abban, hogy vita mögött az az érdekkülönbség van, amelyet egy új férfieszmény térnyerésének és a női emancipációnak az együttes jelentkezése eredményez. Épp ezért lehetséges – Sárjai Szabóval egyetemben erre Gyimesi Emese is kitér elemzésében –, hogy bizonyos, a hagyományos női szerepkörökhöz rendelhető műfajokat – például a mesét – Gyulai sem ellenzi. Hiszen a meseíráshoz, a mesemondáshoz való alkalmasságot jól lehet az anyaság ideáljához, az anyai tapasztalatokhoz kötni. Az új férfieszmény, az „önmagát kontrolálni tudó, jövőre irányuló, céltudatos, racionálisan versengő társadalmi lény, a magát egy közösség kooperatív tagjának tekintő polgári modell” (109), nemzeti elkötelezettségű, európai műveltségű, ebből kifolyólag pedig alkalmas a polgárosodás folyamatának az irányítására. Ebből is következik, hogy a hagyományos eszményképből azt a nézetet emelik át, hogy a társadalmi terek továbbra is küzdőterekként, az állandó harc színhelyeként szolgálnak. Erre pedig a nő, vagyis a női író biológiai meghatározottságából, társadalmi nemi szerepéből eredően alkalmatlan. A nyilvánosság és a női szereplés problémája ebben a tanulmányban tehát ismét feltűnik, mégis kifogásolható, hogy az alkalmatlanság mellett az erkölcsi züllés kérdése itt nem merül fel, noha valójában a korban a kettő szorosan összekapcsolódott. Az elemzés így kicsit egyoldalú marad.

Ha a női emancipációról, a női írókról eltérőek is voltak a vélemények a korban, a nők boldogulását, boldogságát a világi életben szinte kivétel nélkül a házasság keretein belül képzeltek el. Ebben a kérdésben Margócsy István egyetlen kivételként emlékezik meg a 19. század írófejedelméről, Jókai Mórról *Nőiség, női szerepek és romantika* című tanulmányában. A szerző a Jókai-életmű egy jelentős részét áttekintve állapítja meg, hogy a korbéli szerzőktől eltérően Jókai nőalakjai mennyire sokfélék és sokszínűek, és hogy ezekben az összetett, a korabeli nőideáltól eltérő, sohasem fekete-fehér életformákban és élethelyzetekben kiteljesedő és helytálló asszonyok alapozták meg a Gyulai–Jókai-ellentétet. Jókai a nőre mint társra, mint egyenrangú félre tekint, aki a közéletben ugyanúgy képes megállni a helyét, mint a mindennapokban, a magánszférán belül. A biológiai meghatározottságot is elveti, mintha kizárólag a nevelésen múlna a dolog, hiszen a férfiként nevelt asszonyok képesek azon feladatok elvégzésére, legyen az szellemi vagy fizikai feladat, amelyre eredendően csak a férfit tartották alkalmasnak. Emellett azonban képesek megélni nőiségüket is, képesek ellátni női szerepköreiket. Nem mintha a két szerepkör vagy a magánszféra és a közéleti szereplés nem okozna belső konfliktusokat, Jókai azonban épp azt mutatja meg, hogy ezekben a konfliktusokban nők és férfiak egyaránt képesek győzedelmeskedni vagy elbukni is. Olyan egyedülálló módon képviseli Jókai ezt a modern nézőpontot, hogy részben ez az oka annak is, hogy a női alakjaiban a kritikusok abszurditást véltek felfedezni.

Recenziómban végezetül arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az itt megnyilatkozó szerzők nemcsak jártasak az adott témában, nemcsak kutatási területük

szerves része a női írók ügyéről és alkotásairól való gondolkodás, de az arról való közös gondolkodás sem idegen tőlük. A tanulmányokban tetten érhető jelentős számú egymásra hivatkozás nem csupán a szakirodalom alapos ismeretét jelöli. A szerzők közötti szakmai kapcsolat, rendszeres tudományos eszmecsere a konferenciát megelőzően és azt követően is fennállt és fenn is áll a mai napig. A szerzők mentorok, tanárok és tanítványok különböző generációiból kerültek ki, akik számára nem idegen a kérdésben való együttgondolkodás. E kötet nemcsak annak a lenyomata, hogy milyen jelentős és magas színvonalú tudományos eredményeket lehet elérni akkor, ha a kutató idegen módszertanok bevonásával kísérletezik, vagy ha egy saját lehetséges olvasatot hoz létre, hanem annak is, milyen eredményes lehet egy együttesen is eleven, rendszeresen együtt gondolkozó, összedolgozó, összetartó szakmai közeg.

Steinmacher Kornélia